

Nisse Udd vid vägskälet

En begründande läsning av Dan Anderssons novell
”På väg till storskogen”

Christer Ekholm & Magnus Gustafson

På tröskeln till Dan Anderssons författarskap, i den inledande novellen ”På väg till storskogen” i hans första bok *Kolarhistorier* (1914), möter vi tre män på väg till en arbetsvinter i skogen. Berättarjaget och vännen Mats har sällskap av vagabonden Nisse Udd, som slagit följe med dem för att ”bli hederlig människa”.¹ De tre möter en gammal skogsarbetare, Lasse i Långfallet, som berättar att han nu, efter att ha ”slitit i hela [sitt] långa liv, å allri just slarvat bort ett enda öre”, är på väg i motsatt riktning, till fattighuset för sina sista dagar.² ”Den gamle trälen” konstaterar resignerat att ”nog har en förtjänat bättre men det är herrrens vilja – herrrens vilja är det”.³

Nisse Udd reagerar starkt på Lasses berättelse, utifrån ett tydligt klassperspektiv:

»Säg att det är herrarnas!» utropade Nisse. »Jag skulle vilja skälla ner dom, jag, spöa dom riktigt. Det här är för jävligt – att vara ung och att bli äldre, frysa och svälta och arbeta hårt hela tiden, och att föda upp barn i fattigdom och elände. Sedan traska iväg till fattighuset på myndigheternas order – nej, så förbanna mig att jag gillar det här systemet.»⁴

¹ Dan Andersson, ”På väg till storskogen”, i *Kolarhistorier* (Stockholm: Tiden, 1914), 12.

² Andersson, ”På väg till storskogen”, 10.

³ Andersson, ”På väg till storskogen”, 10–11.

⁴ Andersson, ”På väg till storskogen”, 11.

Udds brandtal får ingen tydlig verkan på de övriga. Lasse tar farväl och Mats tröstar honom med ett löfte om att han själv snart kommer att gå samma väg. Tysta står de tre yngre männen sedan kvar och betraktar den gamles ”krokiga gestalt” försvinna runt en vägkrök, varpå berättarjaget tar ordet: ”Han kommer oppifrån – från den plats dit vi går, och han går till fattighuset. Undrar vart vi går när vi blir så gamla som han?”⁵

Inte heller detta yttrande får något gensvar. De tre vandrar i stället tyst vidare tills de kommer fram till det vägshål där de ska ta av för att nå arbetsplatsen. Men då gör Nisse halt:

- »Jag går inte med», sade han bestämt. »Jag klappar landsvägen.»
»Men du får ju arbete om du följer med oss, och kan sluta med det där kringflackandet, vet jag.»
»Det ger jag fan. Nu har ni sett hur slutet blir – och vad betyder det då om jag stjälar, rånar, eller tigger under tiden. Nej, så dum är man inte.»⁶

Efter att ha bett Mats om en pris snus – och närapå tömt hela dosan – tar Udd farväl och går i väg, ”ungt och spänstigt och trotsigt [...], med en svängande rörelse på höfterna och med den flottiga slokhatten på sned”.⁷ Berättarjaget konstaterar att Nisse Udd är på väg ”till de stora byarna och samhällena, för att äta och dricka andras mat och dryck och göra sig glada dagar medan livet varade”.⁸ Jaget och hans vän gör ett annat val:

Mats och jag togo in på den sorgligt ryktbara Lindegårdsvägen, som har sin egen historia. Det är gamla malmvägen mellan Lindegården och Varghyttan. På den vägen ha många fattiga torpare kört trött med sina malmläss, och deras hästar ha kämpat ut sin sista kamp mellan de djupa hjulspåren.⁹

Novellen lämnar sin läsare med flera obesvarade frågor, varav två framträder som särskilt akuta. Den första har med karaktären Nisse Udd att göra: hur ska han och hans vägval egentligen förstås? Den andra rör jaget och Mats: varför väljer de, trots Lasse i Långfallets vittnesbörd, att rata Udds alternativ och vandra vidare

⁵ Andersson, ”På väg till storskogen”, 11–12.

⁶ Andersson, ”På väg till storskogen”, 12.

⁷ Andersson, ”På väg till storskogen”, 12–13.

⁸ Andersson, ”På väg till storskogen”, 13.

⁹ Andersson, ”På väg till storskogen”, 13.

upp mot slitet i storskogen? Att läsa ”På väg till storskogen” är att ställas inför dessa frågor och att uppmanas att fundera över och på något vis besvara dem.

Begrundande läsning

En i sammanhanget viktig tanke i forskningen om det tidiga svenska 1900-talet var att det inom folkrörelserna utvecklades ett särskilt, *begrundande* sätt att läsa, en läsart som enligt idéhistorikern Ronny Ambjörnsson innebar att ”läsaren ständigt skulle göra det lästa till föremål för begrundan och betraktelse”.¹⁰ Den begrundande läsarten uppstod från början inom väckelserörelsen. I stället för att lära sig utantill, som i exempelvis katekesläsningen, skulle man, anmärker Beata Agrell, just begrunda det man läste. Man ”gömde det lästa i sitt inre” för att tillämpa det på sin egen situation. Läsarten innebar att det dialogiska hamnade i fokus. Det handlade om ”*begrundan* som samtal kring det lästa: dels inom läsaren själv, dels med andra människor”. När detta sätt att läsa fördes vidare i nykterhets- och arbetarrörelsen kunde det även få en kritisk och politisk funktion.¹¹

Den begrundande läsningen smittade också av sig, betonar Agrell, på sättet att skriva: ”De texter som skrivs både inom och utom rörelsen anpassades till begrundande läsarter; texter så att säga programmerades för sånt läsande. Läsart och skrivart kom på så vis att samverka.”¹² Särskilt viktig i sammanhanget var den korta berättelsen, där det gällde att hushålla med uttrycksmedlen och säga så mycket som möjligt på så litet utrymme som möjligt. Resultatet blev gärna, konstaterar Agrell, ”en tät text, som kräver uppmärksamhet, eftertanke och dialogisk bearbetning för att ge full utdelning”, det vill säga en text som inbjuder till begrundan. Sådana berättelser blev inom arbetarrörelsen ett komplement till den rent aktivistiska kamp- och agitationslitteraturen.¹³

¹⁰ Ronny Ambjörnsson, *Den skötsamme arbetaren. Idéer och ideal i ett norrländskt sågverksambhälle 1888–1930* (Stockholm: Carlsson, 2001), 119. Se även Lars Furuland, ”Konsten att läsa”, i *Ljus över landet och andra kultursociologiska uppsatser* (Hedemora: Gidlunds, 1991), 10–18, samt Kerstin Rydbeck, *Nykter läsning. Den svenska godtemplarrörelsen och litteraturen 1896–1925* (Uppsala: Avd. för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen, 1995), 32–37.

¹¹ Beata Agrell, ”Gömma det lästa i sitt inre. Fromhet och klasskamp i tidig svensk arbetarprosa”, *Ord&Bild* (2003:4), 67. Se även Beata Agrell, *Maria Sandel och folkbildningen. Inte bara vett och vetande – Bildningens betydelse i Maria Sandels författarskap* (Stockholm: Maria Sandelsällskapet, 2019), 12–15.

¹² Agrell, ”Gömma det lästa i sitt inre”, 68.

¹³ Agrell, ”Gömma det lästa i sitt inre”, 69.

Dan Anderssons ”På väg till storskogen” är ett typiskt exempel på den typ av kortberättelse Agrell beskriver.¹⁴ Novellen är tveklöst konstruerad och dialogiskt orienterad i förhållande till en begründande läsart. För det första är en sådan reception tematiserad i själva novellen, genom dess fokus på hur några människor tar del av och reagerar på en annan människas berättelse. För det andra ropar novellen efter eftertanke genom de grundläggande frågor den ställer till adressaten. Så låt oss begrunda dessa frågor.

Det Nisse Uddska alternativet

Vem Nisse Udd är och hur hans vägval skall förstås är en fråga som tidigare forskning har behandlat och besvarat på olika vis. Först ut på plan var Eric Uhlin, som i *Dan Andersson före Svarta ballader* (1950) karaktäriserar Udd som ”en av landsvägens fria vaganter”, vilken i novellen ställs i skarp kontrast till Lasse i Långfallet. Udd, med sin ”obändiga frihetstörst och stolta klassmedvetande”, lyfts enligt Uhlin fram som motsatsen till gamlingens ”undergivna fatalism, som inte kan skilja på Herrens och herrarnas vilja”.¹⁵ Nisse skiljs därtill, poängterar Uhlin, ut från jaget och Mats. Dessa står ”som passiva åskådare. Ingen av dem har kraft nog att bryta sig ut som Nisse Udd”.¹⁶ Hos Uhlin framträder alltså Udd som en homogen gestalt som representerar klarsyn och revolterande handlingskraft. Frågan om Nisse Udd besvaras genom en stark betoning av de enligt skribenten positivt konnoterade aspekterna av novellens personbeskrivning, på bekostnad av de mer problematiska.

Även om Gösta Ågren, i några korta anmärkningar om ”På väg till storskogen” i *Dan Anderssons väg* (1970), liksom Uhlin betraktar Nisse Udd som en kontrast till Lasse i Långfallet,¹⁷ följer han därefter ett radikalt annat, om än lika reducerande spår för att fånga in hur Udd och hans vägval skall förstås. Ågren understryker så,

¹⁴ I en läsning av två andra noveller av Dan Andersson kommer Agrell fram till samma slutsats, det vill säga att de är präglade av receptionsorienterade strategier ”som bäddar för begründande läsning”. Beata Agrell, ”Hemskt mord i Sunnsjö”. Estetik och didaktik i två kortberättelser av Dan Andersson”, i *Skönhet men jämväl förnuft. Festskrift till Sverker Göransson*, Anna Forsberg Malm et al. red. (Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposium, 2001), 499.

¹⁵ Eric Uhlin, *Dan Andersson före Svarta ballader. Liv och diktning fram till 1916* (Stockholm: Tiden, 1950), 288.

¹⁶ Uhlin, *Dan Andersson före Svarta ballader*, 289.

¹⁷ Detta är också den enda anmärkning om Nisse Udd som Åke Runnqvist förser sin läsare med i *Arbetarskildrare. Från Hedevind till Fridell* (Stockholm: Bonniers, 1952), 58.

utan att ge annat stöd från novelltexten än att Udd väljer lufferiet framför arbetet, att Udds protest ”är anarkistisk, destruktiv för honom själv”.¹⁸ Ågren löser så frågan om Nisse Udd genom att veta bättre än novellen själv, där ju det slitsamma arbetet inte alls framträder som det självklart mindre destruktiva alternativet för dessa arbetarklassens människor vid vägskälet.

I Therese Svenssons vithetskritiska läsning, där det som står på spel i novellen sägs vara ”själva moderniteten vars utvecklingstanke här ställs mot den tradition där ingenting förändras”, påpekas att Nisse Udd ger uttryck för ”en revolutionär potential” genom sitt påpekande att det stillastående nu som Lasse i Långfallet representerar inte är givet av en högre makt, utan av kapitalismen. Svensson menar dock att detta inte leder till någon handling som förändrar de grundläggande förhållandena: ”Udd tycks acceptera sakernas tillstånd och går som texten säger ’för att äta och dricka andras mat och dryck och göra sig glada dagar medan livet varade’.”¹⁹ Svenssons hantering av frågan om Nisse Udd påminner så om Ågrens, men här är sättet på vilket läsningen vet mer än novellen mer explicit manifesterad, i den teoretiskt bestämda uppfattningen av novellens grundläggande tematik som en fråga om modernitet och utveckling kontra oföränderlig tradition.

Magnus Gustafson väljer snarare att veta mindre. Han konstaterar att novellen ”skildrar olika sätt att reagera på arbetets umbäranden och ’herrarnas’ förtryck, men ställningstagandet överlätes åt läsaren”. Gustafson konstaterar att Nisse Udd och hans ”individualistiska slutsatser” inte är det centrala: ”Det viktiga tycks vara den obarmhärtiga bild av kolarlivets mödor som ges – till läsarens begrundan. [...] I fokus ligger inte Nisses reaktion utan den gamle kolarens vittnesbörd – det är detta vittnesbörd som ger berättelsen kraft att engagera en läsare och eventuellt väcka ett proletärt klassmedvetande.”²⁰

Ingen av dessa tidigare läsningar lyfter fram att Nisse Udd i viktiga avseenden är relaterad till en karaktärstyp som återkommer i den tidiga svenska

¹⁸ Gösta Ågren, *Dan Anderssons väg* (Göteborg: Zindermans, 1970), 20.

¹⁹ Therese Svensson, ”Trött på vithet – intersektionalitet i Dan Anderssons Kolarhistorier” *Edda* (2014:3), 199.

²⁰ Magnus Gustafson, ”Egensinne och skötsamhet i tidig arbetarlitteratur”, i *Mot ljuset. En antologi om arbete, arbetare och arbetarrörelse*, Johan A. Lundin & Emma Hilborn red. (Lund: Centrum för arbetarhistoria, 2019), 78. Även Rasmus Landström behandlar ”På väg mot storskogen” och Nisse Udd i sin översikt av den svenska arbetarlitteraturen. Enligt Landström finns i novellen ”något som skulle kunna kallas ett politiskt program för Anderssons författarskap”. Vari detta program består framgår dock inte i det korta handlingsreferat som följer, där Nisse Udd för övrigt konsekvent får benämningen ”tiggare”. Rasmus Landström, *Arbetarlitteraturens återkomst* (Stockholm: Verbal, 2020), 172.

arbetarlitteraturen. Så påpekar till exempel Stig-Lennart Godin apropå Maria Sandel att en ”viktig strategi i hennes texter är att skilja trasproletära skikt från arbetarklassen”, och att vagabonderi, hemlöshet, alkoholmissbruk och arbetslöshet var motiv som återkom i den tidiga arbetarlitteraturens personbeskrivningar för att gestalta den inte bara ekonomiska, utan även moraliska nöd som trasproletären representerade.²¹ Porträtteringen av Nisse Udd anknyter till denna tendens och karaktärstyp – som hos författare som Sandel och Martin Koch konstrueras som varnande exempel – och utskiljandet av honom från arbetarklassen tar konkret form i berättarjagets förfrämligande beskrivningar:

Nisse Udd, en man ingen visste varifrån eller varthän, var först på benen, gäspade med ett vrål som från ett ilsket lejon och slog med slokhatten bort halmbosset från sin luggiga dräkt. Han hade stött till oss andra och börjat dela vårt bröd och våra vedermödor dagen förut, men var redan bliven »barn i huset», åt vår mat och snusade vårt snus som om han känt oss sen barndomen. En värdig landsvägstyp av den sort som man aldrig misstager sig på, uppträdde han med en viss nonchalans, bar uppvidna mustascher och ett nedåt ansiktet kammad hår, saknade väst och trotsade kölden med endast en mycket tunn och mycket smutsig skjorta som skydd åt det breda bröstet.²²

En intressant aspekt av detta utskiljande av Nisse Udd från hans följeslagare är framskrivandet av hans såväl kroppsliga som mentala energi och kreativitet. Han är först på benen, han gäspar som ett vrålande lejon och hälsar sedan de andra godmorgon genom att kasta ett lekfullt ironiskt ljus över det faktum att de övernattnat i en lada: ”Ni kan slafa tess jag ni får kaffe på sängen, jag går ut och beställer. Eller också kan ni ligga där ni ligger – dom väntar nog me frukosten nere i matsalen.”²³ Efter detta slår Udd en volt över en logbalk och visslar på en munter melodi, alltmedan jaget och Mats skildras som tyst missmodiga och krypande i halmen. Udds trasproletära annanhet är alltså en helt annan än en sådan som Blöt-Lasses i Martin Kochs roman *Arbetare* (1912), detta ”blötdjur, utan ryggrad” som

²¹ Stig-Lennart Godin, *Klassmedvetandet i tidig svensk arbetarlitteratur* (Lund: Lund University Press, 1994), 132–133.

²² Andersson, ”På väg till storskogen”, 6.

²³ Andersson, ”På väg till storskogen”, 6.

”formligen rinner fram som en droppe segt svart i en ränna”.²⁴ Nisse Udd tycks i stället, menar den svärande Mats, ”vara av sten och järn”.²⁵

Den begrundande läsaren ställs alltså i fallet Nisse Udd inför en betydligt mer komplex figur än de representanter för trasproletariatet som är vanligt förekommande i tidens arbetarskildringar. En komplexitet som förstärks ytterligare genom att det är han, den andre – i stället för jaget och Mats – som ställd inför Lasse i Långfallets berättelse formulerar en klassmedveten systemkritisk protest mot sakernas tillstånd. Att Udd med detta i bagaget – efter att ha ”sett hur slutet blir” – väljer att avvika från arbetslinjen är, med tanke på det i novellen generella utskiljandet av honom från arbetarklassen, inte överraskande.²⁶ Och visst består detta avvikande i att leva livets glada dagar på andras bekostnad, en aspekt av Udd som novellen genomgående lyfter fram. Men detta fråntar honom inte hans klassmedvetna, för att inte säga revolutionära agens.

Ett ytterligare sätt att begrunda Nisse Udd som karaktär är att kontextualisera honom med hjälp av den distinktion mellan skötsamhet och egensinne som är central i forskningen om den tidiga svenska arbetarrörelsen. Skötsamhetsidealet kom att bli viktigt för arbetarna och handlade inte bara om att vara disciplinerad, visa arbetsmoral, hålla sig nykter, inte svära, klä sig ordentligt, inte bete sig slarvigt etcetera. Lika viktigt var det att vara disciplinerad i förhållande till arbetsgivaren. Skötsamheten handlade inte minst om att arbetarna skulle bete sig moraliskt bättre än borgarklassen och på så vis visa att man var redo att ta politiskt ansvar.²⁷

Vid sidan av skötsamhetsstrategin existerade dock tidigt, särskilt i för individen svåra tider, en radikalt annan, *egensinnig* strategi, där makten hölls på avstånd och ett för arbetarklassen självständigt sätt att leva formerades. Egensinnet kunde för en industriarbetare ta sig uttryck på en lång rad olika vis, som att stjäla ved, snatta från

²⁴ Martin Koch, *Arbetare. En historia om hat* (Stockholm: Bonniers, 1912), 27, 300–301.

²⁵ Andersson, ”På väg till storskogen”, 7.

²⁶ Andersson, ”På väg till storskogen”, 12.

²⁷ Se Ronny Ambjörnsson, *Den skötsamme arbetaren*, 261–262. Det har framförts kritik mot att forskningen fokuserad på skötsamhet har haft en tendens att betrakta historien ur segrarens perspektiv. Skötsamheten som strategi har blivit intimt förknippad med de metoder för samhällsförändring som den reformistiska, socialdemokratiska arbetarrörelsen använde. Begreppet skötsamhet har därmed, menar kritiker, närmast övergått från att vara en idealtyp för att beskriva en riktning inom arbetarkulturen, till att bli synonym med en ärofylld socialdemokratisk historieskrivning och arbetarrörelsens vandring från mörker till ljus. Se Stefan Nyzell, *”Striden ägde rum i Malmö”. Möllevängskravallerna 1926. En studie av politiskt våld i mellankrigstidens Sverige*, Skrifter med historiska perspektiv, volym 10 (Malmö: Malmö högskola), 365–366.

fabriken, maska, dagdröm, strejka eller vara onykter på jobbet.²⁸ Historikern Björn Horgby beskriver hur arbetare i Norrköping ockuperade gator och grönområden för sitt nöjesliv. Hantverksarbetarna, och även klädesvävarna, visade stolt upp att de hade kontroll över arbetsprocessen genom att komma och gå som de ville. Typograferna, å sin sida, anlände till arbetet mitt i veckan direkt från en fest och klädda i ovårdade kläder. Horgby nämner i detta sammanhang också det han kallar ”prålandet”, där arbetarna använde utseendet och det fysiska rummet för att visa upp egenart och skapa distans till borgerligheten.²⁹

Att läsa Nisse Udd som egensinnig och prålande är givetvis fullt rimligt. För det första distanseras han från jaget, Mats och Lasse i Långfallet genom att han aktivt väljer bort det ‘hederliga’ arbetet. För det andra framträder hela hans kringflackande, nonchalanta person som en som står utanför (och över) andras normer och värderingar: ”Det ger jag fan.”³⁰ Att karaktäriseringen av Udd dessutom håller fram honom som ”prålande”, med sin svängande rörelse på höfterna, sin slokhatt på sned, sina uppvridda mustascher, sin fantasi och sin hyperboliska akrobatik, gör honom bara än mer egensinnig. För en begrundande läsare uppmärksammar så novellen en konflikt mellan skötsamhet och egensinne som fungerar dialektiskt. Det är ur skötsamhetens (berättar)perspektiv som egensinnet ifrågasätts och andrafieras, samtidigt som just detta egensinne, manifesterat i Nisse Udds systemkritiska protest, kastar ett problematiserande ljus över skötsamheten som politisk strategi.

Stig-Lennart Godin konstaterar att Dan Andersson hade en självförståelse som vagabond, ”tematiserad i lyrikens rotlöse spelman”.³¹ Givetvis kan detta vara värt att begrunda i den läsning av ”På väg till storskogen” som väljer att fokusera det faktum att det centrala sanningssägandet i novellen sker utifrån ett diktande och visslande utanförskap, och att alltså Udd lika mycket som berättarjaget är möjlig att relatera till författarsubjektet. Det vägvalet fullföljs emellertid inte närmare här.³²

²⁸ Björn Horgby, *Egensinne och skötsambet: Arbetarkulturen i Norrköping 1850–1940* (Stockholm: Carlsson, 1993), 295–300.

²⁹ Horgby, *Egensinne och skötsambet*, 300–301.

³⁰ Andersson, ”På väg till storskogen”, 12.

³¹ Godin, *Klassmedvetandet i tidig svensk arbetarlitteratur*, 133. Det är värt att anmärka att Dan Andersson även framställer sig själv som en provinsens, hembygdens och, kanske framför allt, (finn)skogens diktare.

³² Holger Ahlenius är emellertid inte främmande för att göra Nisse Udds protest till det centrala och anmärkningsvärda i novellen som yttrande: ”i inledningsberättelsen [...] framträder en stark social indignation, som väl lever som en underton i större delen av Dan Anderssons författarskap men inte så ofta kommer till öppet uttryck”. Holger Ahlenius, *Arbetaren i svensk diktning* (Stockholm: Norstedts, 1954), 216–217.

Vägvalet

Novellens andra grundläggande fråga rör jaget och Mats och deras val vid vägskalet att vandra vidare på samma väg som den gamle gått, upp mot slitet i storskogen. Denna fråga kallar, genom berättelsens aktualisering av det urgamla, existentiellt laddade vägmotivet, på en kontextualisering i ett kronotopiskt perspektiv – det vill säga med ett fokus på den litterära gestaltningen av tid och rum, i vilken, som Michail Bachtin anmärker, tiden förtätas och görs närvarande, samtidigt som rummet laddas av temporalitet, intrig och historia.³³ En sådan ansats antyds också hos Therese Svensson, när hon i sin behandling av novellen anmärker att "[t]id och rum organiseras simultant i texten genom den gamla manskroppens rörelse längs vägen". Svenssons fokus ligger alltså på Lasse i Långfallet, som genom sin vandring längs vägen öppnar upp tid både bakåt och framåt. Hans vandring blir "ett historiskt arv" som "erbjuds som en gåva" till de övriga männen, en gåva "som pekar ut en möjlig riktning in i framtiden". Med stöd av Nisse Udds tolkning av Lasses historia – "Nu har ni sett hur slutet blir" – menar Svensson att "det förflutna och det kommande smälter samman" och att detta innebär att texten orienterar sig mot oföränderlighet, mot "ett stillastående nu".³⁴

I sin uppsats om kronotopen skriver Bachtin om vägens kronotop och dess i litteraturens historia återkommande förbindelse med mötets kronotop:

"Vägen" är företrädesvis en plats för slumpartade möten. På vägen ("stora vägen") korsas i en tid- och rumspunkt de mest skilda människors vägar i tiden och rummet [...]. Här kombineras på ett egenartat sätt rums- och tidsräckor i människors öden och liv och kompliceras och konkretiseras av de *sociala distanser* som här övervinns. Vägen är en punkt där händelser utspinner sig och fullbordas. Här rinner liksom tiden in i rummet och flyter med det (och bildar vägar), härav också den starka metaforiseringen av banan-vägen: "levnadsbana", "anträda en ny väg", "historisk väg" m.m.; metaforiseringen av vägen sker på allehanda sätt och i många plan, men själva hjärtpunkten är tidens gång.³⁵

³³ Michail Bachtin, "Kronotopen", i *Det dialogiska ordet*, övers. Johan Öberg, 2. uppl. (Gräbo: Anthropos, 1991), 14.

³⁴ Svensson, "Trött på vithet", 199.

³⁵ Bachtin, "Kronotopen", 153.

I "På väg till storskogen" laddas mötet och vägen med just denna starka metaforisering; vad jaget och Mats (tillsammans med läsaren) ställs inför är helt enkelt ett val mellan två konkret angivna levnadsbanor. För det första presenteras den gamles väg, präglad av slit, fattigdom och ett resignerat accepterande av sakernas cykliska tillstånd. För det andra sätter novellen fram Nisse Udds väg, som består i ett uppbrott från det cykliska ödet – bort från skogen, till "de stora byarna och samhällena" – på grundval av ett systemkritiskt genomskådande.³⁶ Den gamles bana är vidare inte en individuell angelägenhet, utan sätts fram som arbetarklassens väg; den relateras i det avseendet också till kamratskap och solidaritet – tydligast markerat av Mats tröstande löfte till Lasse i Långfallet: "Det blir min tur snart med. Lita på det!"³⁷ Detta kontrasteras mot alternativets karaktär av egoistisk, ansvarslös individualism, synliggjort i såväl den utskiljande karaktäriseringen av Udd, som i den avslutande beskrivningen av målet för vägen i fråga: "att äta och dricka andras mat och dryck och göra sig glada dagar medan livet varade".³⁸

Att jaget och Mats slår in på den gamles "sorgligt ryktbara" väg, trots att de, med Nisse Udds ord, har "sett hur slutet blir", skulle alltså kunna tolkas som en akt av (blind) solidaritet, medan den uddska vägen går i en (i det avseendet) motsatt riktning.³⁹ Men det som verkligen väcker en begrundan hos läsaren är att ingendera vägen lyfts fram som 'den rätta' eller ens som möjlig acceptera. Novellen betonar, vilket även Therese Svensson, som sagt var, uppmärksammar, att ingen av de explicit presenterade livsvägarna leder eller syftar till förändring. Den ena är att gå samma förfärliga öde till mötes som Lasse i Långfallet. Den andra är att låta detta öde vara det bestående faktum som motiverar valet att – så gott det bara går – söka sin egen lycka.

Den lästa novellen stannar dock inte helt och hållet i denna läsning. När berättarjaget efter mötet med Lasse i Långfallet ställer frågan "Undrar vart vi går när vi är lika gamla som han?" så riktar denna sig lika mycket, eller mer, till läsaren än till de, symptomatiskt nog, svarslösa Mats och Nisse Udd.⁴⁰ Det är en märklig fråga inom fiktionens ram, eftersom svaret på den just har givits av den gamles

³⁶ Andersson, "På väg till storskogen", 13.

³⁷ Andersson, "På väg till storskogen", 12.

³⁸ Andersson, "På väg till storskogen", 13.

³⁹ Andersson, "På väg till storskogen", 13, 12.

⁴⁰ Andersson, "På väg till storskogen", 12.

levnadsberättelse, och öppet bekräftats av Mats: ”Det blir min tur snart med.”⁴¹ Som en fråga riktad till läsaren bäddas dock för en begrundan som, med ledning av novellens värderande skildring av vägvalet, går utöver såväl detta öde som det uddska, individualistiska alternativet. ”På väg till storskogen” öppnar på så vis läsarens ögon för en undran över möjligheten till en tredje, gemensam väg framåt, en väg mot förändring som bryter ny mark genom att kombinera de i fiktionen explicit framlagda alternativens positivt laddade aspekter, det vill säga kritiskt klassmedvetande och solidaritet.

Avslutande begrundanden

Beata Agrell påpekar att arbetarlitteraturen är en praxis som är fundamentalt *retorisk* i enlighet med den retoriska situationsteori som etablerats av Lloyd F. Bitzer. Det retoriska yttrandet karaktäriseras enligt Bitzer av att vara ett svar på en krisartad situation, ett nödläge, som kan påverkas (i positiv riktning) av ett yttrande, och av att vara inriktad på en publik som är ”capable of serving as mediator of the change which the discourse functions to produce”.⁴² I den följande teoretiska diskussionen om den retoriska situationen har det anmärks att ett retoriskt yttrande inte blott utgår från ett redan givet problem, utan också i sig uppmärksammar mottagaren på problemet, lägger fram något *som* ett problem.⁴³

Det är i denna mening som arbetarlitteraturen är retorisk, menar Agrell, så till den grad att det är fråga om ett särskiljande generiskt kännetecken:

Since *exigence* is ”an objectified social need” that motivates the text as rhetorical act, it is clear that working-class literature is typical in that respect, permeated with social criticism as it is. In its early days the social criticism of working-class literature was often conveyed in explicit didactic and agitatorial strategies, but what is left today is a pragmatic orientation with a strong addressivity.⁴⁴

⁴¹ Andersson, ”På väg till storskogen”, 11.

⁴² Lloyd F. Bitzer, ”The Rhetorical Situation”, *Philosophy and Rhetoric*, vol. 1 (1968:1), 9.

⁴³ Se t.ex. Richard E. Vatz, ”The Myth of the Rhetorical Situation”, *Philosophy and Rhetoric*, vol. 6 (1973:3), 156–161.

⁴⁴ Beata Agrell, ”Genre and Working-Class Fiction”, i *Genre and...*, Sune Auken et al. red. (Köpenhamn: Ekbátana, 2015), 293.

I ”På väg till storskogen” är de ovan behandlade frågorna om Nisse Udd och vägvalet centrala som grund för en begränsande reception, men i termer av retorisk situation framträder kanske den explicit ställda frågan som den viktigaste: ”Undrar vart vi går när vi är lika gamla som han?”⁴⁵ Denna fråga framträder tydligt som riktad lika mycket till läsaren som till de fiktionella personerna – vilka för att göra detta uppenbart knappast ens lägger märke till den. Detta innebär att det aktualiserade vi:et både expanderas och avgränsas. Vi:et blir jaget, Mats, Nisse Udd och det retoriska yttrandets publik, samtidigt som publiken klassmässigt identifieras med jaget, Mats och Nisse Udd.⁴⁶ Det problem som novellen aktualiserar formuleras därmed uppfordrande som en för arbetarrörelsen allmän akut fråga: hur ska vi göra?

Det läsarens svar på berättarjagets undran som impliceras i novellen – en tredje väg mot förändring där kritiskt klassmedvetande och solidaritet kombineras – är i efterhand svår att inte förknippa med den vision om folkhemmet som formulerades i den socialdemokratiska rörelsen under 1920-talet och kom att bli en viktig retorisk faktor för partiets stora framgångar under decennierna som följde. I ett arbetarrörelseperspektiv placerar sig ”På väg till storskogen” på så vis mitt i sin tids historiska situation.

Men hur fungerar Dan Anderssons retoriska yttrande i dag, när folkhemsdrömmen punkterats, när vi har kastats tillbaka till väggkorsningen, när vi är ställda inför samma val mellan resignerad kollektivism och hämningslös individualism, när Nisse Udd – ”som ingen visste varifrån eller varthän”⁴⁷ är tillbaka, som en lika komplex gestalt och fråga som han var för drygt hundra år sedan? Ett svar skulle kunna vara att Nisse Udd i dagens situation framträder som ett tecken både för den hämningslösa nyliberala individualistiska offensiven och det andrafierade prekariatet, men kanske framför allt, och fortsatt, som en position och en röst varifrån det som förenar vår tids samhälle med Dan Anderssons uppenbaras, nämligen dess klasskaraktär. Dan Anderssons Nisse Udd lever vidare.

⁴⁵ Andersson, ”På väg till storskogen”, 12.

⁴⁶ Den retoriska strategin att organisera de litterära subjekten (författaren, läsaren och de fiktionella gestalterna) i ett gemensamt klassmässigt sammanhang är ett återkommande grepp i den arbetarlitterära texten. Se Christer Ekholm, ”Vad är en arbetarförfattare? Författaren som legend och funktion i konstruktionen av ett verk som arbetarlitteratur”, i *Arbetarförfattaren. Litteratur och liv*, Margaretha Fahlgren, Per-Olof Mattsson & Anna Williams red. (Möklinta: Gidlunds, 2020), 19.

⁴⁷ Andersson, ”På väg till storskogen”, 6.

Då handlar det förstås inte om soldaten Nisse Udd som stod på sin post i matsalen på slottet Tre Kronor den 7 maj 1697, när branden bröt ut. (Efter klockan två på eftermiddagen började det bli mörkt i salen, sa han. Röken blev som en svart gardin över fönstren när elden härjade nere bland borggårdarna.)

Inte heller har det att göra med Nisse Udds liv som pseudonym för pastor Stenström i hans krönikor i tidningen *Vårt Land*. (En gång ska han ha använt en spetsig formulering mot agitatorn August Palm som vid ett publicistmöte hävdade att de ägnade sig för mycket åt rättstavning. Den frågan har aldrig intresserat Palm; det syns i hans texter, skrev krönikören.)

Det berättas att en bondkomiker vid namn Nisse Udd bjöd på skrattretande visor och kupletter en sensommardag 1903 på Alsheda skjutbana i Vetlanda, men det är en annan historia, liksom den om fotbollsspelaren Nisse Udd som gjorde mål när Hällstad 1972 slog Rångedala med 3–0 i division sex.

Visst bor en pensionerad telemontör vid namn Nisse Udd i en villa söder om Kristinehamn, och Nisses Udd är verkligen en udde i Himmerfjärden väster om Nynäshamn. Dessutom är Nisse Nubb en karaktär i Rolf Almströms roman *Svart arbete* från 2009.

Men Dan Anderssons Nisse Udd gör motstånd mot att läsas på detta associativa vis, med utgångspunkt i det språkliga betecknandets plan. Hans gestalt ställer i stället en fråga som kallar på läsarens *begrundan* över ett betecknat – och fortsatt aktuellt – predikament i vår delade tillvaro.